

K Í S É R L E T

FELELNI.

L É L E K T A N I A L A P O N ,

AZ ISMERETTAN FŐ KÉRDÉSÉRE

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS
M I H Á L Y I K Á R O L Y
LEVELEZŐ TAGTÓL.

v

PEST

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADÉMIAI KÖNYVÁRUSNÁL

KÍSÉRLET FELELNI,
LÉLEKTANI ALAPON,
AZ ISMKE T T A N FŐ KÉDÉSÉRE
SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

MIHÁLYI KÁROLY L. TAGTÓL.
(Olvastatott az 1887. martius 18-kai ülésben.)

Az oly tudás bizony nem kincs,
A melynek kellő haszna nincs:
Az oly vélt-tudás éppen rossz,
Mely javakbau kárt okoz.

Ez egyszerű „guomat“ tevém előszavául első igénytelen előadásomnak itt. nemzetünk ez egyik szent helyén, hol jóhiszemű munkásságom egy-egy szerény művével néha mvg-jelenuem. nein vsak meg van engedve, hanem tisztemmé is van téve. Okom van, melyért merhetek — és okom van, melyért akarnom kelle ily előszóval élni. Merhetek: egy felől azért, mivel. — bárha bizvást bemehet e „guoma“ a gyermekek olvasókönyvének versecskéi közé is, mint velők is hozzájuk alkalmazva — könnyen megértethető: mégis egyszersmind oly tartalom van benne, melynek értelmében el lehet, méltán, sőt el kell, mellőzhetlenül fogadni azt a legfontosabb tankönyvnek is, s a tudományos haladás legmagasabb intézeteinek is — jelszavuk vezér igéül! — De még más okokból is bátorkodhatom így tenni. Igaz ugyan, hogy a világilag úgynevezett haszon — a közönséges alsóbb értelemben vett „javak“ túlságos magasztaléinak, az emberi tudás és törekvés e „felsőbb régióiban“ helyük teljességgel nem lehet méltán: s tehát, nem eléggé avatottak

előtt, (milyenek azonban e körben nem lehetnek) különösnek, felőtlőnek, sőt éppen elidegenítőnek tetszhetnék, hogy valaki éppen akkor, midőn nagybecsű engedélyét ily körben föllépni legelőször használja, semmi jobbat nem vél tehetni, mint azt, hogy a kalmárvilág „hasznait“ az állati élet javait, oly mértéktelenül lincselje, hogy ilyesektől függeszszc fel a náluk sokkal nagyobb becsűnek — s a mellett még azon tisztas kör főfeladatának a tudománynak értékét. Úgy de, éppen azért, mivel e mélyen tisztelt kör, ily otromba gondolatlanságot, ily martaléktalan mammon-imádást nem tehet fel oly személyről, kit elég nyomatékosoknak talált adatok alapján, méltónnak ítél, hogy magával közelebbi kapcsolatba lépni engedjen: éppen azért. mondom, legkisebb kétségem se lehető a felől hogy e mélyen tisztelt kör férfiai, a mint hallják, egyszersmind tudják is, minő értelemben vannak mondva ama jelszóban „a hasznok“ „a javak“ — Oly nagy tartalmú és széles eszmekörű szavak azok, hogy beléjük érthető, sőt természetyszerűen oda értendő minden, a mi bármi értelemben „igazán használ“ — el nem mellőzve ugyan a legalsóbb javakat is — de szükségesképp fölemelkedve a legfelsőbbre is!

És íme ebből foly, vagy jobban mondva, ebben van egyszersmind az az ok is, melyet meggondolva át kelle látnom hogy nem csak bízást lebet, — hanem éppen kell is amaz rdőre jelző szavakkal, vagy hasonló értelmitekkel élnem. Mert már általában is tanácsosnak. — bizonyos előzmények következtében pedig, reáin nézve éppen szükségesnek kellé érzenem, már mindjárt első szavaimat, tisztas körben úgy intézui, hogy belőlük és egyszerű értelmezésekből, a nagyobb közönség előtt is világosan kitűnjék, hogy nem vala elvett dolog, a „származtató philosophia“ szerény munkásának mind a mellett is, hogy némelyektől oly szörnyen el van ítéelve — nem csak megengedni, hanem éppen tisztévé is tenni, hogy nemzetünk tudományos életének c központján is olykor megszólaljon. — Mert én, e szerény munkás, úgy vagyok meggyőződve

„hogy az emberiségtől elérhető javak lépcsőzetében, legfelsőbb fokon az igaz ismeret és igaz erkölcsi derékség lehető legteljesebb kifejtése van;

„az emberi öntudatos törekvés legmagasabb céljának, a javak legnagyobbikának, vagy jobban mondva, minden természetszerű javak összhangzó boldog harmóniájának, azt tudom: hogy

mennél többen

mennél tisztábban ismerjük mit ismerni lebet,

mennél teljesebb mértékben és örömteljesebb készséggel valósítjuk, a mi derék és boldogabb;“

„a tudományokul teljén a szerint kell kisebb, nagyobb értékűeknek becsülnöm, alsóbb, felsőbb méltóságba soroznom, a mint ama legtöbb Jó alkotó részeiből kevesebbet, vagy többet, kisebb- vagy nagyobb félét alkalmasok eszközölni ¹⁴

Ebből pedig önként foly, vagy helyesebben szólva, már benne van:

„hogy azt a tudományt, melynek épen sajátlagos feladata: az emberi igaz ismerete és természetszerű tökéletes cselekvés törvényeit kimutatni, vagy szép és méltó néven hívja: a „philosophiát“ a rangfokozatban legfelül kell lennem; de:

„azt a magát „philosophiának“ nevező úgy vélt tudományi, mely az emberi igaz ismeret vagy való tudás lehetőségét tagadja, maga magával ellenkező képtelenségnek tudom;

az olyat, mely az emberi ismeret mezejébe azt is belé foglalhatni állítja, a mire tudásunk ki nem terjedhet, — sikertelen erőlködésnek;

„az olyat, mely e mezőt igen keskenyre szabja, gondolkodási restségnek, rövidlátó felületességnek;

„az olyat pedig, mely az „erkölcsi jó“ eszméjének való létét tagadná, vagy, ha ezt nyíltan nem tenné is, oly elvekből indulna ki, vagy oly eredményeket adna, melyekkel együtt, az egyéni erkölcsi-derékség eszméje meg nem állhat, — az emberi természet szégyenletes megtagadásának, és szörnyű kárt okozható, s tehát „kárhozatos“ tanítmánynak kell ítélnem visszavonhatlanul!

Úgy van, — bizony úgy van, mélyen tisztelt férfiak!

Én egyedül azt a philosophiát ítélnem tan-útjában és eredményében természetszerűnek, a való-léttel megegyezőnek,

„mely, pontos észlelet és szórna következtetés útján, emberlétünk tagadhatlan adataiból világosan és meggyőzőleg kimutatni törekszik: hogy igazán van való-tudás, igazán van erkölcsi jó, és hogy e kettő, mint ugyanazon lény természet szeru fejleménye, egymással, teljes tiszta lényegében, nem csak nem ellenkezhetik, hanem együtt tesz egy mindinkább ki kerek illő egészet, lévén a jó az igaznak gyakorlata, és tehát az igaz, a jónak elmélete.

És minthogy csak az ily philospphiát ismerhetem el igaznak cs idvesnek: természetesen csak ilyenre is törekedhetem. Azonban hogy e törekvésem mi mértékben sikeres vagy sikertelen, az nem látszhatik eléggé ama „tájékozásból” éa „alapvetésből“, melyeknél többet közönség elébe tőlem nem függő okok miatt, még eddig nem bocsáthatók.

A mit tehát e tisztos körben legelőbb tennem kell, az, helyesen nem lehet egyéb, mint —

mutatványt nyújtanom be arról, hogy a lélektanon alapuló philosophia, vagy tulajdonkép, a philosophiává növő lélektan mit felel, az emberi ész c két fő kérdései közül valamelyikre: mi az ismereti igaz? és

mi a cselekvési jó?

Közügycink mostani helyzetében, állami életünk e válságos idején, természetesen, elevenebb érdekeltséggel lehetne kísérni (ha különben méltó fogna lenni rá) a második kérdés tárgyalását. Napfény-világosan kitűnhetnék e tárgyalás mentén egyebek közt az is: hogy

„az erkölcsi jóság, meg a jóságos. e kettő, lényegében egy: s az eszményi jog, a maga egész épségében, nem lehet kevesebb, mintáz „erkölcsi jó“ az ekkor amakkor — itta ni ott érvényes jog pedig nem több, mint az illető nép ez clőtii fej lésében termett tényezők és tőle nem függő körülmények által korlátolt, de az emberiség életének évezreire át hova tovább mindinkább valósulandó „eszményi-jog.“ · Re, ily „látó“ szemek előlt, világos: mily benső leg érdeklő pár buzainokra nyitna alkalmat, sőt adna hathatós okot. — ÓH egy oldalra mily helyeslő és főlemelő, — más oldalra mily komolyan, bár szelíden, int«» és higgadt önbírálatra fölhívó lenne, a lélektanból származó észjognak szózata!

Azonban a dolog természetes rende sem engedi, elég alaposan tárgyalnom e második kérdést, előbb az elsőnél; mert a származtató philosophia nem beszélhet meggyőzően a „jó“-ról és a „jog“ ról, inig ki nem beszélte magát az «ismereti igaziról; de ha ily körben beszélhetne is, még ez esetben is „jobb időkre“ tartani fen az ily tárgyú beszédot, a tudva lövő okokból, tanácsosabb, sőt illőbb is a tudományok templomának „sibi constans tranquillitas“-ához, *ἀταραξία*-jához; mind a mellett is, hogy ez a benső *ἡσυχία* teljességgel nem *ἀρτάνια*, hanem gyakorlata amaz elvnek:

„*ἡσυχάζοντες μὲν καὶ οἱ σοφοὶ τοῖς πᾶσι, ἀλλ' οὐ ταράσσονται.*“.

Ka már most, ezen ream nézve szükségesnek vélt, e fölöslegesnek, reményiem, önök előtt sem látszó előzmények után, ímhol van mutatványul a

K Í S É R L E T

megfelelni, lélektani alapon, az Ismerettan fő kérdésére:

„Mennyire férhet az emberi ismeret a dolgok való létéhcz?“

I.egyen szabad azonban előbb azon tiszteletteljes bizalmamat fejezni ki: hogy ha netalán néhol előadásom kissé oktatóbb hangú, és elemiesebben fejtegető fogna lenni: ezt a modort önök kegyesek lesznek nóm annak venni jeléül, mint-ha szem elől tévesztetem volna kik előtt beszélek, hanem egyfelől azon, mint hiszem, köteles tekintetnek, melylyol az e szakkörön kívüli tisztelt közönségnek tartozom, — másfelől azon nézetem szerint e helyhez HCHH épen illetlen igyekezetnek, hogy szerény mutatványomban egyszersmind az is legyen bemutatva, mikép szoktam ily tárgyakról azokkal beszélgetni, kikre képezőleg hatni életem fő-feladata.

I.

Mióta, 20 évszáznál többel ezelőtt, föltette az emberi vizsgáló ész ama kérdést az „ismeret“ és „valóíét“ közti egyenletről vagy hasonlatról: azóta még mind o mai napig különböző sőt ellenkező felelőíétől adtak és adnak rá a philosoph felekezetek. Jelesen pedig két szemben álló világ-nézet fejlődött ki e mezőn: a realismus, és az Idealismus.

Amaz állítja, hogy az emberi ész tudása a dolgokról, meg a dolgok való léte, egymással összetalálnak; ha miben kettő van mondva: egyik és pedig kisebb, az, hogy a dolgok, melyeket észrevenni hiszünk, valóban léteznek; másik, már sokkal nagyobb, az, hogy a dolgok olyanok, milyeneknek őket észreveszszük; ez utóbbi azonban megint kettőt foglalhat magában: egyiket azt, hogy a dolgok a mi észrevétünkön kívül is olyanok, milyenekül észrevétünknek jelenkeznek, másikat azt, hogy a dolgok léteget a mi észrevétünk teljesen kimentí.

Ellenben az idealisnius tagad ezen állítmányokból, vagy mindent, vagy többet kevesebbet; és vagy azt állítja, hogy a tárgyak, melyek észrevétünknek mutatkoznak, nem is léteznek másból, mint csak észrevétünkben, s nem felel meg nekik semmi rajtunk kívüli „reale“; vagy megengedi ugyan hogy van valami reale, észrevétünktől függetlenül, a tárgyakban, de ez a reale vagy egészen, vagy legalább nagy részben más tulajdonokkal bír, mint a melyeket mi benne találni vélünk; és így közvetlen tapasztalati ítéleteink a tárgyról korántsem felelnek meg a tárgyak való létének.

De már ím legelőbb is nézzük hogy a közönséges józanész melyikkel tart a két ellenkező nézet közöl: úgy látszhatik első tekintetre, mintha egészen a realismus pártján állana. Minden ember, a ki csak tudja magát, a többi világi tárgyakat is igazán-létezőknek tudja, magától külön; és meg van győződve, hogy a dolgok olyanok, milyeneknek tapasztalja. Kísértjük meg bár egy földészt, egy iparost, e meggyőződésében bölcsekedő akadémokkal ostromolni bizonyosan, vagy kikaczag minket, mint eszelősöket, vagy tréfának veszi a dolgot, vagy talán megneheztel ránk, mint ámítókra. Sőt a miveltebb körök nagyobb részében is, kelendő nézet, hogy az ember bár mit tesz is, nem teheti hogy tetteges realista no legyen.

Úgyde, ha a dolog egészen így állana: akkor teljes lehetetlen volna, egy oly tudománynak létezni, milyen a philosophiai ismerettan.

Mert egy oly tudomány, mely épen azt túzi ki fő feladatául. hogy tisztába hozza, „mennyiben férhet vagy nem

férhet az emberi tudás a tárgyak való létehez.“ Látnivaló, hogy elé sem állhat vala, ha az élesebben vizsgáló, szorosabban ítélő elmékben kétségek nem keltek volna a dolgok valóléte felől. Ez a kételkedés a tárgyak tulajdonképoni mivoltáról.— ez az óvatos tartalék, „ne hogy a látszat való gyanánt legyen véve“, — clongcdbotetlen tulajdona minden léleknek, ki, bármely tudomány mezőjén pontos ismeretre törekszik. A ki ily kétségeket meg mulólag sem enged meg, legalább azért, hogy eloszlassa, azt bizonyos tekintetben méltán éri a komoly igazság-keresők hibáztató ítélete.

Szorosabb vizsgálat után azonban át kell látnunk, hogy sem a realista, sem az idealista nem tesz helyesen, ha egyik a másiknak mindenben ellene mond. Mert a mi

I) az idealismust illeti: tévedés azt hinni, hogy ez a nézet csak a tudományosabb képzettség származéka; vagy, min dón fajai csak túlzó bölcsészkedés, erőltetett mesterkedései volnának. Sőt ellenkezőleg, akár az egyes ember, akár az összes emberiség fejlődési folyamát nézzük: úgy találjuk, hogy az idealismusnak bizonyos nemei semmivel sem későbbiek a realismusnál, és épen ily természetes — s tehát általánosan előjövő fejleményei az miben öntudatos életnek, mint emez. Nem mutathatja fel a történelem egyetlen népnek is példáj í, mely már első fejlődési fokain is, a dolgokat csak azoknak, és olyaknak tartotta volna, milyeneknek érzékeink előtt mutatkoznak. Eleitől fogva, sőt régebben inkább mint későbbben, tudni véltek az emberek a rajtok kívüli világ tárgyaiban valami egyebet, és pedig nagyobb, többet, mint a mit és mennyit rajtok közvetlenül érzékelhettek. Nyilvánóságos példái ennek a mythologia regét, melyek sok évszázal megelőzték a tudományokat, s a philosophok elméleteit. A napot, holdat s a csillagokat, a hegyeket és a folyókat, a földet és a tengert, a mezőt és erdőt, bennük élő, de érzékilog meg nem jelenő lényekkel népesítették be képzeletben az őskor népei, cs így hát oly valóknak létét hitték bennök, vagy velök, megettök, melyeket közvetlenül semmi módjuk nem volt észrevenni. Kicsinyben így képzeleg minden egyes ember is gyermekkorában: magához hasonlónak hiszi bábját; t. i. hogy él, erez, jó vagy rász, szófogadó vagy makranczos; sőt van vitéz kis

fiú, ki megharagszik a földre, falra vagy bútorra, mely őt, mint hiszi, megütötte, — s visszaüti. Mind a népek, mind az egyének e gyermekkori képzeteiben ugyancsak hallhatóan szól az idealismusnak az a neme, mely a tárgyakban, vagy azokkal szoros kapcsolatban, oly lényeket, vagy oly tulajdonokat teszen föl, melyek kezetlenül az érzékeknek meg nem je lennek. —

Igaz ugyan, hogy a gyermekien képzelgések valótlanok, de bizonyulnak: de van egy igen gyakori, s úgy szólva, minden-lépű eset, melyben ez az „ideálisáló“ előelvét teljesen igaznak bizonyul. Minden ember méltán van meggyőződve a felől, hogy amit más emberek személyiségéből közvetlenül érzékelünk, az mindössze is koránt sem egész való léte az embereknek; hanem a külalakon belől, vagy, már akár hogy, avval kapcsolatban, van valami más, attól a testi jelenségtől nagy mértékben különböző lény, mely magát tudja, gondol, érez, akar, — és azonban, som ő maga, sem pedig o belálla potai, semmi külérzék alá kezetlenül nem esnek. Sőt azt is tudja minden, a ki csak nem cretin, hogy ez a belléteg az embernek fölétege, nem pedig az a tapintható alak; senki okos nincsen, a ki előtt sokkal nagyobb értékű ne volna, az embereknek, kikkel érintkezik, ez a bellétege, melyre pedig csak kültelekből következtet, mint kuljelcsége, melyet pedig közvetlenül vesz észre, vagy hisz észrevenni.

Úgy de miután ez az idealisticus dűlőivel, ez esetben, fagadhatlanul öszszetalál az igazzal: hol vonjuk el teljes biztossággal a határt, melyen túl, a természet lényeire nézve, az ily nemű idealismusnak épen semmi helye so volna? Vegyük bár rendre a rajtunk kívüli lényeket: egyet som fogunk találni, mely ilyenféle idealismusra okot ne adna. Ha veszszük az embernél alsóbb állatokat: lehetetlen bennük is valami egyebet nem tennünk föl, azon felül, a miknek érzékileg közvetlenül mutatkoznak. Nem tagadhatjuk, hogy ők is éreznek, a magok módjok és szűk láthatáruk szerint gondolnak, emlékeznek, tapasztalataikból okulnak, megértének bizonyos jeleket, szó morkodnak, örültek, sőt ellen- vagy rokonszenvet is éreznek, sut. Ha pedig ezeket s több ilyeneket rólok állíthatunk, sőt állítunk kell: ebben állítva van , hogy bennük is él valami

bel lé teg, sokkal több annál. A minők ok érzékeink előtt jelen-
köznek. A növényekkel nincs egészen máskép a dolog; mert az
a termő-létege, mely más létegekkel egyesülve, őket, bizonyos
faji alakban és sajátságban előállítja, növeli, fejlesztí, virágoz-
tatja, gyümölcsözted, — kezetlenül semmikép nem érzékel-
hetik holott pedig, minden kétségen kívül fék ép ez n le-
fog, és nem az az alak, azaz színi, ízi, tapintati sajátság, teszi
az ő lényegüket. — Sőt az úgy nevezett élettelen tárgyaknál
sem mondhatunk le egészen az ily értelmű idealisimtsról.
Mert ki okos gondolná, bogy a „mágnesének egész vnlóléle
kimerítve avval, lm mondjuk, bogy ilyen-olyan színit tömött
ségii. törésű? vagy, hogy az olvadék, mely kellő körülmények
között mindig ugyan-egy-fél jegeczokbe alakul, épen csak
abból áll, a mit érzékelünk rajta? —

És így hát az Idealismus ezen nemének az emberi ész
minden tárgyaira nézi helye van; még pedig nem csak a phi-
losophoknál. hanem minden értelmesnél, ki a fenebbiket meg
gondolja. Azaz: minden ép észnek el kell ismernie azt is,
hogy van a dolgoknak oly létege, melv érzékeinknek nem je-
lenkozik; s tollát azt is, hogy úgy vélt közetlen tapasztalati
tudásunk a tárgyakról, korántsem talál teljesen egybe a tár-
gyak valólétével. A kóljelenségekkel igen is megegyeznek az
ép eszű ember érzéki ítéletei: de ez a megegyezés koránt
sem „congruentia“, hanem csak „similitudo“ a tárgyakkal.
Mert hiszen, meg legismertebb embereink személyiségéről
csak annyiban lehet élethű képzetünk, a mennyiben beláll-
potaikat utánérezni vagyunk képesek: hát aztán a többi tár-
gyakat, péld. egy gyümölcsfát, egy só-jegeczet, egy sziklada-
rabot, hogy volnánk képesek belélelileg tőkélyesen lemásol-
ni eszménkkal, holott semmi módunk nincs oly állapotba ten-
ni magunkat avagy csak közelítőleg is, mint az övék? Vagy
talán ők semmi efféle belállapotokban nem lehetnének? de mi
nck nevezzük hát azon közetlenül nem mutatkozó működést,
mely a testek úgy nevezett vonzódásában, a vegyrokonságban,
s ama csodálatos, súlytalan let eg (nether) jelenségeiben mutat-
kozik? Ezeket is bizony méltán mondhatni belállapotoknak,
a mennyiben közvetlenül nem érzékelhetők, csak miveleteik-
ben. Igaz ugyan, a testek ezen physikai állapotait, nem tart-

hetjük éppen olyanoknak, mint amilyenek az állatokéi s a mieink: de ez az itt fenforgó kérdésben mit sem dönt; mert hisz az magától értetik, hogy a különféle lények kétállapotában éppen oly sok és nagy különbségek lehetnek, mint küljelenségeikben. Még az sem von egészen elkülönítő válaszfalat, a testek physikai belállapotai s a mieink között, hogy amazok tudamatlanok, ezek pedig tudalomképesek; mert a lélektan megmutatja, hogy a mi belállapotaink is igen gyakran tudamatlanok, és egyetlen egy sincs, mely tudamatlanná ne válhatnék: ellenben vannak olyanok, melyek valami határozatlan homályos érzésig emelkednek ugyan néha, de világos tudalomra soha.

Száz szónak is egy tehát a vége: nem hogy a philosophiából kellene vagy csak lehetne is kiutasítani a főnebbi értelemben vett Idealismus de még a magokat exact czímmel illető tudományok sem kerülhetik ki azt egészen. Vagy ne beszéljenek „vonzerőről válrokonságról, aetheri létegről, csíra életéről: vagy ha ilyeket fölvenni kénytelenek, ismerjék el, hogy ők is henne vannak az idealismusban, mihelyt a természeti jelenségeket nem csak leírni, hanem, a meddig le hét, okaikra is visszavinni akarják!

De lássuk már át, túl felől, azt is, hogy

2) az Idealismus is helytelenül lesz, ha a közemberi tudat realismusának semmi részben sem ad igazat.

Mert: bármely tudomány lehetőségének mellőzhetlen tényezői; bizonyos lények és tulajdonok, melyeknek való bail létezését elismerni kénytelen az ember. Igaz ugyan, hogy a tudomány, nagyobb részében állításainak, nem elégedhetik meg az emberi köztudattal, hanem igaz voltukat észgyőző okokkal be is bizonyítja. Az Észben fölfejt, hogy valamely állítmánynak igaz voltát megmutatni, nincs többféle út kettőnél: egyik az „inductio“ (átalánítás) másik a „deductio“ (okoskodó-lehúzás); azaz: vagy minden ép eszű ember egybetaláló tapasztalatára hivatkozunk, kik valamely természeti jelenséget, arra nézve a mit a tudomány állít, mindenkor egyezően találtak; vagy pedig, nem ily közelien tapasztalattal hanem okoskodással bizonyítjuk be állítmányunkat, azaz, olyannak mutatjuk meg azt, mely

egy általánosabb igazságban, vagy többekben együtt, már be van foglalva. Amaz első nemével a bizonyításnak nem élhet az, ki az emberi tapasztalatokat akár csupa valótlán tetszeményeknek, akár pedig teljesen soha sem sommázhatóknak tartja. Úgy de a másik neme a megmutatásnak, utolsó elemzésben, csak mégis amaz elsőre kénytelen visszamenni; mert végre oly okokhoz érkezik, melyeket már nem más okokból, hanem a köz emberi tudat eltagadhatatlan adatai szerint kell elfogadnia, vagy meg kell tagadnia minden tudományt. Es ha egyik vagy másik bölcsészkedő annyira menne, hogy a küzeraberi-tudatot semmi részben sem fogadná el, s egészen csak saját fogalmaira, ítéleteire hivatkoznék, melyeket, minden tekintet nélkül a köz érvényű való léti adatokra, sőt ezeknek szándékos megtagadásával, szerkesztene: az ily igazolhatatlan hatalomszóval szemben, mások, épen csak oly joggal, ellenkező „edictumokat“ bocsáthatnánk ki. A min. hogy épen ez is volt, s mind e mai napig ez az egyik eset némely ellentétes bölcselkedésekkel, melyek egymással bévé gczlietetlen vitában állottak és állanak: mindeniknek lóvén «ily állítmányai, melyek igen kevés alapulnak egyeben, mint az állítónak „sic plaet“-én.

De nem csak azt lehet, sőt kell állítnunk, hogy a tudomány csak úgy jár el dolgában természetszerűen, ha az emberi köz tudatra kellő mértékben tekintettől van: hanem elfogulatlan észszel át kell látnunk azt is, hogy teljes lehetetlen az emberi köz tudatot bizonyos kétségtelen lényekre nézi, nem csak szóval, hanem benső meggyőződéssel, tettelesen, és állandó következetességgel, tagadni meg. Még a legtúlzobb idealista som teheti felül vagy kívül magát, a köz emberi tudat realismusának azon meggyőződése, hogy a világi tárgyak valóban léteznek, és bizonyos tulajdonokkal valóban bírnak; Inában erőlködik, mert minden úgy hitt autocratori hatalmával anyuira sem mehet, hogy avagy csak önmagát is teljesen meghódítsa ideallismusának. Szűk határok közé van szorítva és igen sokszor meg-megszakadoz ez az „idealistica autocratia“; még a tanulószobára som terjed ki, s csak addig tart, míg a feneketlen mélyelmű speculator egészen eszmébe merülve, környezetére nem figyel de mihelyt csak mozdulni

akar egyet öntudatosan, vagy asztalához ül, vagy tolla után nyúl, már megtagadta tetteleg idealismusát. Legfelől többen vágja pedig önmaga alatt a fát, midőn másokat be akar vezetni nagy bölcsességébe, vagy az ellennézetűekkel buzgón vitatkozik; mert, ha a világi tárgyak csak üres phantomok: akkor tanítványai is. ellenfelei is csak azok; miért hát oly nagy, iparkodással tanítani Senki Pált, miért oly nagy tűzzel harcolni Phantasmagor Péterrel?

Azonban, ha állítjuk is, hogy a világi dolgok és tulajdonok valóbn-létezéséről a köz emberi tudatot, kiinduláspontul, el kell fogadni az ismerettannak: látnivaló, hogy ez alapot nem tartjuk még egész épületnek; s a kiindulási-pontnak már neve is mutatja hogy nem marad veszteg benn, vagy nála, hanem tovább lép, belőle indulva ki a tudomány. Az emberi köz tudat adatai, mint a lélektan meggyőző, számtalan fejleményekből termeitek, és így nagy mértékben öszsze lettek s a tudománytalan néző előtt nem átlátszó a származtak, nem elég határozott az értelmük, sőt igen sokszor homálya: és többféle értelemben vehető; ezt a homályt eloszlatni, ezt a kétes értelmet határozottan megszabni, minden tudománynak tiszta a maga mezején az ismerettannal is a magáén.

II.

Eddigi fejtegetésünkéből annyi ugyan kijöve, mint bizonyos eredmény, hogy sem az idealismusnak, sem a realismusnak nincs igaza, ha akármelyik a másiknak legkisebb részben sem ad igazat; mind a két nézet, a maga helyen értelmében természetszerűen s tehát elnyomhatatlanul eléálló és magának érvényt, követelő fejleménye az öntudatnak; akármelyik is, csak annyiban jöhet méltó háttér alá, a mennyiben kellő határain túl terjeszkedik.

Hanem az már a további szorosabban kutató kérdés, mi az, amiben nincs igaza egyiknek is? mi állítványokkal lépi át egyik vagy másik az elégnak határát? És e kérdésre egyenlő feleletet adnak, — a köz józanész, ím magának szorosabban számol, és a tudomány, ha alaptalan speculációkba nem merül.

1) A realizmusnak igaza van ugyan, ha állítja, hogy az emberi (ismeret a kívül tárgyakkal nem ellenkezik, sőt azok va-

lételével okozati kapcsolatban van: de nincs igaza, ha állítja, hogy az emberi ösmeret a kultúrgyak való létét

hiánytalan teljesen és
vegyítetlen tisztán fogja föl.

Meg kell erről győződni mindennek, a ki meggondolja, miképp termenek bennünk az észrevétek a külvilágról. Beláthatja pedig minden épeszű ember: hogy, midőn a kultúrgyakat észreveszi, sem azok magok belé át nem jöttek, sem ő maga beléjük át nem száll; hanem, úgy áll elé az ily tárgyak észrevéte, hogy ezeknek ilyen-olyannevű ható képessége talál kozik az ő ilyen-olyannemű elfogadó képességével; és így, nem a kultúrgyak teljes való léte közvetlenül, hanem csak az a „meghatottság“, az az „érdekltetés“ az az őrzési, tudalmi, belállapot, mely e hatások által „jelen tudalmában“ előáll, ez és nem több, a mit az észrevétben bír. Tehát, teljes okkal állítja ugyan a realista köz józau-óez, hogy ez a „jiatottság“, ez a „belállapot“, „öntudatunknak ez a jelensége“ nem csak bennünk létező elemekből áll elé, — vagy, mint mondani szokás, nem csak „subjectiv“, hanem „objectiv“ eredetű is: de ebben még koránt sincs azon állítás elfogadva, hogy ez az érzékleti belállapot a tárgyak valólétevel teljesen és tisztán össze talál. Mert:

a) legkisebb módja sincs az embernek, megbizonyosodni a felől, hogy a kül tárgyak csak azok lényegükben csak olyanok minőségökben. miknek és milyeneknek észrevételükben jelenkeznek. Lehetnek ők még sok egyéb, azon kívül, a mit mi belőlök észreveszünk. Sőt ez a lehetőség csaknem teljes bizonyossággá tömörül, Im egyfelől meggondoljuk, mily tompák a mi érzékeink a parány-világ jelenségeire néz, más felől elevenen elképzeljük, mennyire ki nem fejezhető bár mily kis számocskával, hogy mily szült láthatárt! a mi észrevétünk völgyecskéje, a természettel tömérdekéhez képest. Ezt meggondolva, és elevenen átérezve, lehetetlen józan embernek avagy csak hinni is, annyival inkább bizonyosan tudni, hogy észrevétel a kultúrgyukról hiánytalanul kimerítik azoknak valólétét. Azt pedig

b) hogy észrevétünk, a kultúrgyaknak avagy csak azon tulajdonait is, melyekről minket értesít, egészen híven, tisztán, azaz menten minden a kultúrgyakatt nézi idegen vegyí-

tésektől fogná fel, — ezt már nem csak nincs elég okunk állítani, hanem teljes okunk van tagadni.

Mert: bármely lényre is, a többiek mily hatással legyenek, benne mily állapotot hozzanak elé nem csak ama „hatók tól“ hanem „meghatott-tól“ is függ: és ugyan azon lények ugyanolyan hatásai által, más inog más nemű lényekben, nágyon különböző állapotok származhatnak. Kétségtelen, ugyan, hogy ez állapotok, a ható tárgyak mértéke szerint is lehetnek a meghatott lényükben, különbözik: de az is tagadhatatlan, hogy magokban a meghatott lényekben is kell az okok egy részének lenni, melyek miatt bennük ama hatások által éppen ilyen és nem más állapotok származnak. A legkisebb ázulangban, a legrövidebb fejlődésű és csak egyetlen sejtből álló növényben, sőt egy darab köbén, vagy akármely úgynevezett holt-anyagban is, nem csak a rájuk ható tárgyak erejétől, hanem az övétől is függ a bennük előálló jelenség sajátja. Ha tehát még ezekben sem lehet a uálok előálló jelenségeket, a rájuk ható tárgyak vegyítől!«» származékának tartani helyesen: hogyan lehetne ilyesmit alaposan állítani, oly hosszú fejlődésű, oly összetett képzettségű, oly nagy termő erejű, oly sokféle. termésű lényben, milyen az ember? Valamint senki okos nem állíthatja, hogy a mi a növények termő ereje által bennük kifejtik, semmi egyóbbú! nem áll, mint a mi beléjük a rajtokkivüli világból átmegy: éppen oly valótlan volna az is, hogy azok az észrevett állapotok, melyek az embernek tmlalomttermő ereje s a külvilág hatása által benne származnak, nem állanak semmi egyóbból, mint a kultárgyak rá ható ingereiből; és hogy azoknak avagy csak azon sajátja is, mely ezen ingerekben munkás, tisztán, azaz: a fölfogó lény sajátjától menten jelennék meg annak tudományában. Tehát látnivaló: hogy csak akkor ismerhetnők teljesen igazán, mi és milyen a kultárgyak ránk ható ingere, ha valami módon, ez észrevéti származékból külön választhatnók azt, a mit azon ingerek adnak belé, attól, a mi érzéklő erőinktől jön. Úgy de ez a különválasztás teljes lehetetlen, azon igen szembeszökő ok miatt, hogy magunkból ki nem szökhetünk: még akkor is, ha valahogy becszállhatnánk a tárgyakba, nem Bzünftethetnük meg saját felfogó éržekeink természetét, s te

hát mégis mind csak ott maradnának eltávolíthatatlan sorompóul, ismeretünk — s a dolgok teljes és tiszta valóléte között — és így nem csak oly eset ez, mint az első pont alatti, hanem annál még nagyobb jelentésű. Mert világosan kijön: hogy nemcsak azt kell áll Ununk, mikép nem bizonyos ha vajon nem elegendik-e a dolgokról való érzékelésünkbe valami, a mi csak a mi tulajdonunk s nem az övék is: lumen) épen positive állítani vagyunk kénytelenek, hogy ilyen, a kultúrgyaktól különböző, ölem vegyül megátol hatatlanul, róluk képződő észrevételükbe; s tehát észre véteink természetileg olyanok, hogy általok nem származhatik a kultúrgyaktól bennünk egészen tiszta, azaz semmi tőlök idegen elemmel nem vegyített ismeret.

* * *

.

2) A mennyit, mint átlátók, le kellé hagyni a realismus bél, természetesen, annyiban igazat kell adnunk az Idealismus mik. De ebben teljességgel nincs elismerve, hogy igaza van az oly idealisumnak is, mely azt állítja, hogy a tárgyak valólélehez sehoh — épen sehoh sem férhet az emberi ösmeret; még kevésbé vaug igaza az oly Idealisumnak, mely azt állítja, hogy a kultúrgyaktól való észrevételük, minden objectiv igaziet nélküliek, s maga az egész úgy vélt tárgyilagoh világh, nem egyéb mint az emberi „én“ míve. Amaz a Kant, emez a Fichte idealismusa, (az apáé, nem a fiáé, mert ez távol van tőle, őt szembe van vele).

Lesz talán engetlelmem a két nevezetes szellem philosopháiról e tisztelt körben másszor tüzetesen beszólni: most nein szükség, avagy csak ide tartozó elméleteiket is tárgyalnom; mert tisztába jöhetni amaz állítmányok meg nem állhatá a felől, ha megemlékezem ama tényről, melynek úgy létét a lélektan ellenemondhatallanul bebizonyítja. —

Ha átalában semmi oldalról nem férhetett volna az emberi ösmeret a valólélethez, teljes lehetetlen lesz vala, bennünk, akár a „lét“ akár a „csupa gondolat“ „csupa-képzettség“ fogalmának eléállani. A lélektan világosan megmutatja, hogy nincs úgynevezett „teremtő-phantasia“, mely képzeleti műveit

csupán saját eredeti képességében, ne pedig lelkünk emléke-
zéseiből állítná elé. Bár mily csoda állati alakot fest vagy fa-
rag a művész, vagy ír le a költő; bármily különös emberi jel-
lemet rajzol a regényíró; bármily kalandos mondákat regéé a
nép, ez a született mesélő: mind ezen képzeleti művekben csak az
egybeállítás, az alakítás új, magok az egyes részletek, melyekből
a mivel; alkotva vannak, teljességgel nem lehetnek egyebek,
mint a lélek emléktárában már megeremve levő képzettségek.
EB mint nem lehet ily értelemben teremőleg működni a phanta-
siának: épen úgy nem állíthat elé az ész is avagy csak egyet-
len fogalmat is olyat, moly, már az előtt szerzett emlékezetei-
nek, ilyer.-olyan-nomü „egyféléjéből“ ne gyűlt volna. Oly fo-
galmunkat, melyek már fogalmak egybelétéről, igen is, alkot-
hat az ész; s magok a fogalmak is, melyükből az ily öszso-
tett fogalom alakul, — lehetnek megint más fogalmak hói ösz-
szetéve: de minden ily alkotásnak utolsó elemzésben
mégis mind csak oly fogalmakból kell alakulni, melyek már.
— minőségileg egyszerűek, a tehát több fogalomra u in bon
czolhatók. Hogy pedig ily, minőségileg egyszerű fogalmak
bennünk, eredetileg, nincsenek, — és bogy, valamennyi ily
fogalmunk van, az máskép nem állhatott elé, mint úgy, hogy
bizonyos egyes észrevétek, közvetlen tapasztalatok, egyféléje
emlékezetünkben meggyűlt és külön képzettséggé vált: arról
meggyőz a lélektan. (II. K. 15. 16.)

Már pedig, egy ily minőségileg egyszerű fogalom a lét
fogalma is; mert nincs benne semmi egyéb tartalom, mint
csak azon közös praedictuuma a dolgoknak, hogy „vannak“
„léteznek.“ Teljes lehetetlen volna, bennünk a lét eszméjének
állandóan megeremve lenni, ím semmi módunk nem lett vol-
na a léttel közvetlen tapasztalatban találkozni, és épen oly
lehetetlen volna az emberi észben és beszédben eléállani azon
megkülönböztetésnek is, mely szerint a „subjectiv létet az ob-
jectiv léttel — a csupa képzeleti fejleményt a kültárgyilag lé-
tezővel szembetesszük, ha nem volna alkalmunk, ezt is, azt is
közellenül tapasztalni.

Önként érthető ezekből: bogy azon tudomány — mely.
nek főfeladata, megállítani: mily viszonyban van az emberi tu-
dás a tárgyakkal, melyeket tudni állít, — máskép nem lehe-

tő mint csak úgy: ha rá mutathatunk, legalább egy ilyen, ne künk közotlenül jelenkező létre.

Vagy váll ily lét: vagy ha nincs: ismerettan sincs! ter-ti um non datur. —

III.

Át kellé látni a legutóbbiakból: hogy már csak fogalma is a létnek, mely minden ép emberi észben megtöröm szükségésképen, — arra mutat elvitathatlanul, hogy lenni kell valónak, melyet közotlenül tudunk létezni; mert különben nem lehetnének egyes lét-észrevéteink, melyeknek azon közös egyfeléjéből, hogy — „vannak“ „léteznek“, elé álljon a lét fogalma.

Minthogy pedig som magunkból ki nem kelhetünk, sem más valóba be nem szállhatunk: sőt ha emez utóbbit tehetnek is, amaz előbbi mégis lehetetlen maradna: világos, hogy ez a közetlem'il tapasztalható lét nem lehet más, mint saját, tudni - más létünk. Midőn magunkat létezni érezzük: ez érzetben érző és érzett lény közettan együtt van. Erről az egyről hát teljesen bizonyos lőhetek, bogy a mi eszmél bennem, az egyszersmind létezik is Des Partosnak ama híres alaptétele: *co gito ergo sum*“ —tulajdonkép nem elég „praecise“ vau mondva: mert lm mondom magamról „cogito“, ebbon egyszersmind mondom azt is: „sum“; mivel cogito = cogitans sum; és viszont ha mondom, hogy „sinn“, ebbon benne van „cogito“ is; mert ugyan miképp állíthatnám, ha nem gondolnám? Ergo, itt az „ergo“ — nem következtet újat, hanem csak azt ismétli, a mi az előzményben mír megvan.

Szóval; saját létünk az a lét, és pedig egyetlen lét, melyet közvetlenül tudunk. A ki még önmagáról is azt volna képes állítani, hogy „nincs“, sőt avagy csak azt is, hogy „nem tudja, van-e vagy nincs“, az önmagával jőne igen szökő ellen kezesbe; mert ugyan hogyan lehetne állítnunk bármit is, a nélkül hogy léteznénk? és ugyan hogy lehetne gondolnunk avagy csak azt is, hogy „nem tudunk“, a nélkül hogy tudnék azt hogy nem tudunk? —

Azonban: csak épen ennyi is ám, és nem több a mit,

elmékedésünk e pontján alaposan állíthatunk. Saját létünk tudata csak annak szolgáltatója teljesen bebizonyító példáját hogy van lény, mely igazán létezik, s nem csak látszat, nem csak tetszemény. De evvel koránt sincs bebizonyítva az is, hogy van oly tárgy, melyet éppen olyannak tudunk, a milyen valósággal. Saját létünk tudata csak azt a legszélső idealismust czáfolja meg, hogy „nincs való egyetlen is, melynek avagy csak létezése fedői is bizonyosok lehetnénk: azt a mérsékeltebb idenlisticus tant ellenben, mely csak annyit állít, hogy „nincs való egyetlen is, melynek nem csak létéről, hanem mi-voltáról is, hiánytalan teljes és vogyitetlon tiszta ismeretünk volna, érintetlen hagyja.

Mert azzal, hogy létünket igazi létnek, s nem csak tetszménynek állítjuk, koránt sincs állítva az is, hogy ez a mi létünk egészen olyan, a milyennek tudalmas állapotában jelenkezik: sőt kénytelenek vagyunk elismerni, hogy nőm ez az eset.

Mert a) tudjuk mindnyájan, hogy nem tudtuk magunkat eleitől fogva; azaz: léteztünk már, mielőtt létünket tudni kezdtük volna;

b) tudjuk azt is, hogy mintán kifejlődött is bennünk létünk tudata, koránt sem tart folytonosan, hanem inog-úícg szakad időnként a mély alvás alatt, és néha másszor is, a teljesen eszméletlen ájulatban. És e kettőt tudván, tudjuk ebben

c) azt is, hogy létünk és lét-tudatunk korántsem válhatlanok, mindenik a másiktól. Tudunk ugyan magunkat nem lehet úgy, hogy ne létezzünk is egyszersmind: de léte-zünk igen is, és pedig gyakran, rendszeren, huzamosan, úgy is, hogy létünket nem tudjuk.

Es így: születéskor! létünkhöz is, mely még nem tud almas — naponkint be-beálló eszméletlen létünkhöz is, mely már nem tudalmas, — járulnia kell valaminek, a mi amaz eezukéletlen állapotban nem vnlá vele, s úgy lesz lelünk tudalinnssá; látni való tehát, hogy tudalmas állapotában nem lehet épen csak olyan, a milyen akkor, midőn nem tudalmas.

Mínt hogy pedig fogalmunk, sem eredetileg nincs egy is, sem pedig, a mi fogalmunk van, az máskép elé nem áll, mint a tudalio« képzettségük ilyen-olyan egyféléjéből (mint a lélek-

tan megmutatja): természetesen a saját létünkéről való fogalom is, csak tudalmas képzettségünkől származhatik, és pedig ezeknek is azon egyféléjéből, mely szerint mindenik létezni és a miénknek lenni tudjuk. El kell hát ismernünk: hogy a saját létünkéről Így származott fogalom, ezen mi létünk re, csak tudalmas állapotában illik ellenben azt, hogy milyen ez a mi létünk akkor, mikor nem tudalmas, nem mutatja ki. Hogy azonban létezik, és a mi valónk, akkor is, midőn nem tudalmas, azt közvetlen észrevét által ugyan nem tudhatjuk, (mert hiszen, ha észrevennők, akkor eo ipso nem lehetne tudalmatlan); de mégis teljes bizonyossággal következtethetjük; mert: ha az, u mi bennünk tudni képes magát csak akkor léteznék bennünk, mikor tudalmas állapotban van ez esetben minden mély alváskor, vagy teljes ájulatban, midőn a hidalom egészen megszakad, magának n tudalomképcs lénynek is meg kellene szünnie, és minden ébredéskor egészen úján teremnie, a mi hogy képtelenség, fölösleges még mutogatni.

* *

*

Az utóbbiakból látszik, hogy a magunk elébe vett feladatot még csak részleg fejtettük meg, csak annyiban t. i. a mennyiben rá mutattunk egy oly lényre, melyről teljes bizonyossággal tudjuk, hogy létezik, nem pedig csak „látszik lenni.“ Célunk teljes elérésére tehát többet kell tennünk, azt t. i. hogy mutassunk fel tárgyat, melyről nem csak azt tudjuk bizonyosan, hogy van, hanem azt is, hogy épen olyan a milyennek tudjuk.

Lenni kell pedig ily tárgynak is, mert különben nem lehetne bennünk megteremve állandóan a „teljes-igaz-tudás“ fogalma. — Első tekintetre úgy látszhatik ugyan: mintha ily tárgyat hasztalan fognánk keresni; miután a főnebbick által meg kellc győződnünk arról is, hogy a kültárgyakról képezett észrevétoink koránkéin teljesen találók azoknak való létevel — és arról is, hogy saját bellétegünknek csak letét tudjuk kezetlenül, nem pedig milétét. Mert ily előzmények után, természetesen támadhat bennünk azon kétkedő kérdés: hogy, ha nem a külvilági létet, sem saját eredeti létegünket nem tud-

hatjuk, milyen valószínűleg: ugyan hol lehetne hát azon ismereti mező, melyben nem ez volna az eset, a melyben tehát észrevétünk teljesen megfelelne, minőségileg, az észrevett tárgynak? De valóban e kérdésre néni volna mi kedvezői feleljünk, ha belvilágunk nem állana egyébből, mint amaz eredeti bellótegből. Azonban: minden ép ember tudja, hogy nem így van a dolog, és hogy bennünk nem csak az az „eredeti termog“, azaz egyén „csira“ van, hanem vannak, és pedig megszámlálhatatlan sokasággal, — „emlékezeti képzettségeink“, „tudaküaeülható fejleményeink“, „gondolati belérzelmi, akarati, megállandósult tehetségeink.“ És már a lélektanon alapuló ismerettan állítja hogy ez a mező az, melyben „észrevet“, és „észrevett tárgy“ tökélyesen egybetalálnak minőségileg.

Mert ha meg vagyunk győződve fogalmaink egyetlen egy lehető származási módjáról: ebben azt is tudjuk, hogy csak így származhatnak azon fogalmaink is, melyekkel saját bel képzettségeinkről bírunk. T. i.: miután tudalmas belállapotainkat sokszor éreztük újra meg újra, ez érzetek egyféléjéből gyűl bennünk n rólok való fogalom. Es már özen fogalomról teljes okunk van állitui: hogy minőségileg épen olyan mint az a képzettség, melynek ü fogalma. Mert e fogalmakkal már nem úgy van a dolog, mint azokkal, melyek bennünk a köztárgyukról képződnek. A kültárgyakról való észrevételükbe, mint fenébb elé volt adva, kikerülhetetlenül elegyedik valami olyan, ami csak saját természetünké a nem az övék is: és így azon tulajdonaik, melyeknek ingere érzéklő erőinkre hat, nem olyanok bennük, hol a mi erőink factora még nincs hozzájuk járulva, mint a milyenek bennünk, hol az érzékidben, a tölök jövő tényezővel a mi sajátságunk tényezője már egyesülve van. Ellenben: azon észrevéteinkbe, melyeket helállapotainkról képzönk, nem vegyülhet semmi tölök idegen elem, és pedig azon teljes clógségii okból nem vegyülhet, hogy: „nincs miből vegyüljön.“ Mert: akármelyik, jelenleg tudalmas állapotunkat, kérdjük — mi által ítéljük „ennek-annak“, „ilyenek-olyannak“? például: mi okon ítélem, hogy ez a belállapot, mely épen most bennem előáll, és jelen-tudalmumban van, a gondolkodás. vagy unatkozás. — vagy öröm, vagy

bánat, — a remény vagy félelem, — a szánalom, vagy harag — ... stb. belállapota? Ítélném-e őket ezeknek és ilyeknek, ha nem volna bennem, az előtti ily állapotaim emlékező tőnek egyféléjéből megteremve az illető fogalom? Lélektanunk megmutatja, hogy még közvetlen-érzéklési állapotainknak is életünk legkorábbi szakában tudói nem vagyunk; csak miután, péld. sokszor láttunk, hallottunk, ízeltünk, tapintottunk, stb. akkor lehetnek bennünk meggyűlve, a „hasonlók egyesülésének“ törvénye szerint, (II. K. 11.12. 15. I. K. 27. «.) a látási, hallási stb. belállapotok emlékezetének egyféléjéből, az illető fogalmak; és nem előbb, csak akkor ítélnhetjük, hogy ez meg amaz állapot bennünk, — péld. — a látás, hallás — ízlelés stb. belállapota. — És azon belállapotainkról is, melyek akkor külszéklet nélkül jelenkeznek bennünk, csak így származhatik tudalmunkban „fogalom.“ T. i. miután sokszor elmékedtünk, vagy bensőleg örültünk, vagy bánkódtunk, vagy féltünk, vagy reméltünk; ezen tudállapotok emlékezetének közös minőségéből = egyféléjéből,“ állunk elé bennünk a róluk való „fogalmak“; e fogalmak által „fogjuk fel“ őket. — ez „eszmék“ által „eszmélünk“ rájuk; azaz: későbbi, ugyanafféle állapotaink alkalmával, ama fogalmak megtudalmasulnak, és ekkor s éppen ebben ítélnük, hogy ez meg amaz belállapot, mely bennünk ekkor-amakkor jelentkezik, — elmékedés, habozás, eltökélés, belső öröm, bánat, remény, túllötség, unalom stb. stb.

Világos tehát: hogy az ily „fogalmak“, melyek az ép „termegű“ és kellő fejlettségű emberben saját belállapotairól származnak, magokkal ezen belállapotokkal „minőségileg“ teljesen egybetalálnak: mivel itt nem az az eset, a mi a kültárgyak észrevételénél; sőt ellenkezőleg: itt nincs, miből elegyedjék belállapotainkról képződött észrevételükbe semmi ezen belállapotokban meg nem levő alkatrész; mert itt, az észrevett belállapot is, az eszme is, mely által észreveszazük és „ennek-annak“ ítélnük, ami képzettségünk mindenik; és így, e részben, tökéletesen egynekünk.

A ki mindezeket, egybefüggésökbcn kísérté, annak lehetetlen el nem ismernie azt, a mi feladatunk vala kimutatni: hogy t. i. van oly tudási mező, a hol, „észrevét“ és „észrevett

tárgy“ egymásnak teljesen megfelelhetnek; még pedig az a mező saját belvilágunkban van, t. i. „tudalmas belképzettséginkben.“ —

IV.

Az utóbbiakban elég világosan ki van mutatva, — ne zotünk szerint —

a) az is: hogy mi magunk oly lény vagyunk, melynek létezését teljes bizonyossággal tudjuk; —

b) az is: hogy saját tudalmas képzettségünk oly tárgyak melyeket, im belészrevéti képességünk eléggé megtermett, éji pon olyanoknak tudhatunk, mint milyenek valósággal; s tehát: hogy saját lényünk és tudalmas képzettségünk szolgál tathalják azokat az egyes léti észrevéteket, melyeknek logátalánosabb egyféléjéből elé állhat bennünk a „valólét“ fogalma — azonban —

c) azt is át kellé látnunk az előadottakból, hogy: nem is más, caak épen ez az egyetlen mező, t. i. saját létünk mezője, az, a melyhez észrevéteink s ezekből származó fogalmaink közztanul hozzá férhetnek; azaz: semmi inás lény, s a többi kültárgyaknak semmi tulajdona, közztan észrevétiink tárgya nem lehet. — És mind ezek nyomán,

d) világosan kijön az is, hogy ez eredményből csak magából, melyhez jutunk, — nem hogy igazolható volna a közjózan ész tudata a rajtunk kívüli dolgok valólétéről, — sőt, ha egyéb alapja nem volna, alaptalannak lennének azt kénytelenek tartani.

És itt érkeztünk a kérdés fő bogához, melynek megoldásától függ feladatunk megfejtése; itt van a nehézség, melyet ha el nem háríthatunk, addig arról sem bizonyosodhatunk meg, hogy emberi tudásunk magunkon kívül terjedhet-e még egyébre is?

A döntő kérdés, melyre feleletet keresünk, ez:

„hogyan jutunk mi emberek ahhoz, hogy magunkon kívül is létezni tudjunk tárgyakat, holott egyebet mint saját „létünket, közztanul nem érezhetünk? — mikép, és mi elégséges okkal esketik az, hogy némely belállapotaink alkalmá-

val ezeknek megfelelőleg, — bizonyos rajtunk kívüli tárgyakat tudunk létezni?“

Ha lehető e kérdésre oly felelet, mely több mint dogmaticus hatalomszó, több mint skeptikus tétovázás, több mint igazolatlan clófcsvét (hypothesis): látni való, hogy egy ily felelethez csak elismert és senkitől sem tagadható tapasztalati tény vezethet. Úgy de hol kereshetnénk sikerrel ily tényt? a külvilágban nem; meri hisz épen az a nehézség e dologban, hogy nem tagadhatjuk, mikép a kültárgyakkal kezetlenül nem érintkezhetünk, és hogy a köz józan ész tudata, midőn a rajtunk kívüli tárgyakat véli tapasztalni, tulajdonkép igen sokat, kelleténél többet állít; mert nem őket közetlenül, hanem csak saját állapotait tapasztalja. Nem marad hát itt is egyéb lehetőség, ha van tény, melynek alapján ama kérdésre kielégítőleg felelhetünk, a lényt nem remélhetjük máshol fel találni, mint megint csak mi magunkban! — hogyan? kérdi talán egy is, más is, „hiszen ez képtelenség volna!“ Egyfelől, a főnebbiektől szorítva, meggyvallani, hogy a kültárgyak való-létével észrevétünk közetlenül nem érintkezik; másfelől azt is bizonyosan tudni, hogy semmi eszme eredetileg nincs ben mink, s hogy az a hírhedt, állítólagos, „egészen a priori“ tudás, merő lehetetlenség; és aztán harmadik felől mégis azt állítani, hogy saját létünkben találunk oly tényt, mely a külvilág való-létét bebizonyítsa: hogy férhetne össze ez n harmadik ama két előbbivel? — bizony-bizony még végre kénytelenek lehetünk azt hinni, hogy egészen meg kell hódolnunk Kant idealismusának; vagy azt, hogy oz a kérdés megfejthetetlen talány! — Azonban legyünk kitartók, csüggedetlenül folytassuk a kísérletet!

Nézzük meg csak szorosan: hol rejlik itt a fő nehézség? mi okon kell lehetetlennek tűnni fel előttünk belvilági adatainkkal bizonyítani be a külvilág való-létét? Kétségkívül a miatt, hogy azt véljük, mikép oly lét, melyet közvetlenül tudunk, — meg oly lét, melylyel érzéki szerveink érintkeznek, c kétféle lét tudásunk egy tárgyában sincs együtt; vagy más szóval; az okozza a nehézséget itt, hogy azt véljük, mikép egyetlen tárgy sincs, melynek egyszerre és együtt vehetnek észre belvilág- és külvilág létét! És még is kell valla-

nunk, hogy akármily élesen és szélesen vizsgálódunk kívülünk, ily tárgyat nem találunk! — „De hát ugyan“ kérdi a lélektan, „csak azért hogy kívülünk ily tárgyat nem találunk, miért hagynék felhő a keresést? elsiertet dolog volna meg nem nézni, ha vajon azon egyetlen lényben, melyet e czélból még meg nem vizsgálánk, nem találjuk-e meg, a mit keresünk? És kicsoda-micsoda volna ez az egyetlen? . . . Látni való: hogy, ha eddig csak kívülünk szemlélődtünk kereső figyelmünkkel, és sehol semmi célunkra valóat nem találtunk: már most tehát nem kívülünk, hanem saját személyünkre kell szemlénkkel szállanánk! És íme! a mint magunkba és egyszersmind magunkra nézünk: úgy tetszik, hogy hajnalé dik a horizon, szilárdul lépteink alatt a látszat úgy hitt irigóvá vá ny a, és ha nem is tudjuk még egészen bizonyosan, do legalább sejtjük:

„hogymár nem sokára,
rátalálunk a talány nyitjára!“

Mert hát ha mi magunk vagyunk az a lény, melyet úgy is mint belvilági, úgy is mint külvilági lényt észrevehetünk? És, ha nem tagadhatni, hogy mi tudó emberek, eo ipso, mert tudunk, létezőnk is;

ha nem tagadhatni, hogy mi tudó lények, egyszersmind küllételeg is megjelenünk, azaz: testileg is létezőnk;

el kell ismernünk azt is, a mi együtt e kettőben foglaltatik; t. i. hogy legalább ez az egy érzékelhető lény, mely mi magunk vagyunk, valóban létezik, és nem csak tetszemény. Az észtan nem engedi kételkednünk arról: hogy a következtetés alkalilag helyes; vagy más szóval arról, hogy ama két előzményt együtt, ha igaz, kényszerítő ész-ok arra, hogy amaz eredményt is igaznak ismerjük el! — Azonban épen az a kérdés, hogy ama két előzmény igaz-e? A köz józan ész ugyan mind a két előzményt igaznak tudja: azt is, hogy én, ki magamat tudom, valósággal létezem, — azt is, hogy ugyancsak én testi lény is vagyok: de az idealista úgy tudja, hogy nincs ebben az esetben. Azon előzmények közül az elsőre, arra t. i. hogy magát, mint „tudót“ ez által egyszersmind létezőnek ismerje el, a legtúlzóbb idealista is rá van a főnebbiek által szorítva de n másik előzményt, azt t. i. hogy ő maga, ki magát tudja,

egyszersmind testi lény is, még mind tagadhatja, és így szólhat az ő szempontjából:

„azon érzéki jelenség, melyet testemnek hívok, épen „csak olyan külvilág! tárgy, mint a többiek, melyeknek való „létét nem ismerhetem el bizonyosnak: ugyan e bizonytalanságban kell hát lennem e testre nézve is: ha általában a külvilág csak tetszemény: úgy a külvilág azon részével is, melyet testemnek nevezek, es az eset.“

Ezen állítás azonban a szorosabb vizsgálatot nem állja ki. Mert még azon esetben is, ha semmiképp meg nem bizonyosodhatnánk a rajtunk kívüli tárgyak valóléte felől (a mi azonban, mint látni fogjuk, nem az eset) — még ekkor sem volna elég okunk, saját testünk valóletét is bizonytalannak tartani; mert külvilági tárgy ugyan testünk is: de a belállapot, melyben vagyunk, midőn róla értesülünk, nagy mértékben más, mint. az, melyben vagyunk, mikor a többi külvilági tárgyak észrevételéhez jutunk. Jelesen pedig:

a) Minden embernek, ha ép és éber, ezen alkalma, sőt kényszerítő oka van érezni, hogy ő, ki magát tudja, és azon öntudati belállapotok, melyek benne kifejtnek, nagy mértékben más és sokkal szorosabb kapcsolatban vannak azon túlvilági jelenséggel, melyet testének nevez, mint a külvilág többi tárgyaival. Mert öntudatos belállapotainkat, péld. érzelmeinket, indulatainkat, sőt gondolkodó, elmélkedő belműködésünket is, annyival inkább pedig megállandósult értelmi és kedélyi sajátságainkat, számtalan sokszor vesszük észre együtt jelenni meg. testünk bizonyos mozgási és alakulási változataival: milyenek, péld. arcunk ilyen-olyan kifejezése. hangadó szerveink ilyen-olyan rezgése, szemünk különböző tekintete, egész testalkatunk sok féle állása, mozgása, magatartása. Δ benső öröm és az érzelmi fájdalom, a vidám vagy komor kedv, a figyelem és a szórakozottság, az eltökélés és a tétovázás, az óhaj és az irtózni, az élv és az undor, — és sok más öntudatos belállapotok, a mint bennünk eléalának, velők egyszerre, rendesen, azon külvilági tárgyon is, molyét testünknek hívunk, bizonyos alakulásokat veszünk észre különbözőket vagy egyenlőket a szerint, a milyenek belállapotaink. A mint örömet érzek lelkemben, a legtöbb esetben legott, a nélkül, hogy szándékosan akarnám, eleve-

ncbb, fényesebb üzemem, sajátságos mosolygóan alakulnak arczom vonalai, ilyen-olyan hangadó és mozgó működésbe jő nők illető szerveim, — felkiáltok, ujjongok, felugrom, tombolok stb. Másszor meg félelmet érzek, aggódok, bön-
söleg nyugtalan vagyok: és íme, e Létállapotommal egyszerre, a nélkül hogy akarnám, sőt néha épen ellenére akaratomnak, ez a test is reszket, remeg, fázik, vagy hévül, a szív szorul, a lélczvet fojtódik: másszor: szégyenlem magamat bensőleg: és arczom is önkénytelenül elpirul vagy sáppad ugyanakkor; másszor felöltőleg furcsának érzek valamely gondolatot, és ugyanakkor tudóm és torkom sajátságos rázkódásba jön, kaczagok, hahotába török ki: másszor inog nagy szívbeli fájdalom, benső keserűség fog el: s ugyanakkor köny pereg szememből, eltorzul arczom, sőt néha fejem elszédül, testem el alól, összerogyom. — Sőt nem csak azt vehetjük észre, hogy e változó belállapotainkat testünknek bizonyos változatai kísérik: hanem azt is, hogy megállandósult gondolkodási, érzelmi sajátságainkkal együtt jár testünknek bizonyos maradimódó alakulása, különösen arczunknak, tekintetünknek sajátságos kifejezése. A legtöbb esetben, péld., ki sokat elmélkedik saját belvilágába mélyedve — vagy a kiben az indulatosság, vagy csendes, derült, szelíd kedély — az erélyesség, vagy engedékeny lágyság, a túlságos vagy hiányzó önérzet, — az értelmesség, vagy balgaság stb. stb. mint belső jellemsajátságok kifejlődnek, — annak testi alakján is rendszeren állandó nyoma marad e belvilági tulajdonoknak. Igaz ugyan, hogy a testi jelenségek nem minden embernél, s ugyanazon órábérnél sem mindig egyaránt mutatkoznak: de oly ép természetű ember, kinél ama hetilapokkal eme testi alakulatok soha legkevésbé is meg ne jelennének, egyetlen egy sincs.

És már ha egyfelől nem tagadhatjuk, hogy a mi bennünk magát tudja, valósággal létezik, és hogy öntudatos belállapotaink valóléti tények: ha el kell ismernünk más felől, hogy mióta csak tudjuk magunkat bensőnkben, c tudattal és belállapólóinkkal, az érzékelhető világnak az a része, melyet testünknek nevezünk, együtt volt és van; s végre, ha minden lépten tapasztaljuk, hogy a külvilág többi, — ez-amaz tárgya korán sincs öntudatunkkal ily szakadatlan együtt-létben, hanem

néha mutatkozik egyik vagy másik, bizonyos belállapotainkkal egyszerre, másszor nem, sőt a mi több, igen gyakran megjelennek, mikor nem akarnák, és nem jelennek meg, mik»» óhajtanák: mindezeket ha meggondoljuk, természetesen elé kell állani bennünk azon hiedelemnek, hogy lehető, mikép nemcsak az a lény, mely magát bennem tudja, bűnein az a külvilág! tárgy is, melyet testemnek nevezek, és melyet amavval folyvást együtt találok, valóban létezik, és nem csak tét ezemeny. Szándékosan mondók csak lehetőnek, hihetőnek, amaz előadott tények nyomán, testünk valólólétét, hogy az idealista kénytelen legyen megváltani, hogy amaz adatokból nem következtetünk többet kellenél. —

De ha tovább vizsgáljuk öntudatos belállapotainkat: olyanokat is találunk köztök, melyek ez igen mérsékelt eredményéül még többre vezetnek, sőt vannak ellenállhatatlanul. Tudniillik

b) Minden ember tud magában nóm csak gondolkodási és belérzelmi állapotokat, hanem öntudatos törekvést, akarási beltényeket is: és ezekről már nemcsak azt tudjuk, hogy együtt vannak bizonyos változataival azon külvilági tárgynak, melyet testünknek nevezünk, hanem azt is: hogy ama belvilági akarás eme külvilági alakulásnak, és ez is viszont bizonyos belvilági állapotnak oka. Péld: akarom: és szempilláim lehunynak; s legott én, ki e percig világosság őrzési állapotban válek, sötétség érzetét találok magamban; a szónok akar: és bizonyos gondolat-sornak s az ezek jegyeiül szolgáló hangoknak emlékeztető tudalmasul benne, — akarja a hangokat elé is hozni, és íme megmozdulnak legott, úgy a mint az akart hangok végett kell, hangadó szervei, a tüdő, a légcső, az állsarkok, a nyelv, az ajakok, és ömlik a szép természetes beszéd folyama; de nem kell egyéb, csak ellenkező akarat és legott bezárul a száj, megszűnik a beszéd; s egyszersmind, ama megázókiadással, emez elhallgatással nem csak együtt, hanem épen annak következtében, az által, ilyen-olyan, elégült vagy elégületlen, — fölindult vagy csendes — emelt vagy nyomott kedélyi belállapotban érzi magát a szónok. A fúrge fiatal akar: és teste legott megfordul a legnagyobb erővel, magasan felpattan, vagy „villámgyors tánczléptekkel apróz”; meginog ellenke-

zot akar, és rögtön vesztég. Áll a test, mely az iménti percesben oly hatalmas hullámzó mozgásban vna, és egyszersmind o külső mozgási vagy megállási tények által ilyen-olyan hangulatban, fris vagy lankadt, kellő vagy kelletlen kedélyi állapótnban tudja magát. Végre: valaki sokszor volt ilyen-olyan élvező vagy szenvedő, — fel indult vagy csendes, — félő vagy bizó — kedvelő vagy utáló belállapotban: és ezen gyakori állapotok következtében lassanként testi alakján is, — különösen arczán és nézésén maradandó jelei alakulnak ama. kedélyi belállapotoknak. És már látni való: bogy amaz akarási bolállapotokat valólétnek tudni; s ama testi alakulásokat, mozgásokat, melyeket belőlük származni érzünk, nem tartani mégis valólétnek; ama kedély! állapotokat és állandó belsajátságokat valólétnek érezni, s ama testi működéseket, molyok által származtak, csak hiú valótnan tetszeményeknek hinni: e kettőnek, józan észben, egyszerre megférni, teljes lehetetlen!

Tehát: ha valólétnck vagyunk kénytelenek elismerni a» akaratot, nem tehetjük, hogy a testi mozgásokat és állandó alakulásokat, melyeket amabból, mint egyik okuból származni tudunk, valólétnck ne ítéljük, és ha valólétnck kell éreznünk, például nemzetünk millióinak c mostani kedélyi állapotát (a mit, fájdalom, ugyan csak elevenen és elnyomhatatlanul érzünk valólétnek mindnyájan): akkor bizonynyal nem tehetjük, hogy ama testi mozgásokat, ilyen-olyan alakulásokat is, melyekben nyilvánulnak részint e belállapotok, és melyek viszont, ily belvilág! állapotokat hoznak elé — valólétnek ne ismerjük cl. Ila pedig e morgás, az alakulás valólétn; akkor Idézni kell valótnak is, mely mozog, mely alakú: és Így ez a mozgó, ez az alakuló lény, melyet testemnek nevezek, valótnban létezik.

De még ezen felül —

e) találunk saját létünk adatai között olyakra is, melyek nem csak annak bizonyágai, hogy ez a külvilági tárgy, melyet testünknek nevezünk, valótnban létezik, hanem annak is, hogy c test nem kívül van személyiségünkön, hanem velünk van, és pedig nem úgy mint köntös, melybe csak öltözve volnánk, nem úgy mint hajlék, melyben csak lagnánk, nem úgy mint szekrény, melyben öntudatunk mint „elenodium“ rejlenék:

hanem úgy mint magának személyiségünknek egyik, ez életben válhatatlan, alkotó része. —

Ez adatok egyike az; hogy öntudatunk születésünkkor még nincs, hanem később származik, érzéki erőinknek s a külvilág ingereinek egybehatása által: másik az: hogy ez a testi szervezet, mely születésünkkor már nagy részben meg van, koránt sincs meg csirái létünk kezdetekor és mindjárt azutáni életében; sőt e csira, kezdetben, (a mint azt érzékeink alá hozhatja, más egyénekénél, a boncztan) oly közönyös, elemeire és alakjára nézi, — hogy legkisebb jelét sem vehetni észre benne a belőle fejlődő szervezetnek.

Minthogy tehát e csirában a legszorosabb vegytani elemzés sem mulathat fel egyebet, mint bizonyos állandó, és minden alfélében elé jövő elemeket, melyekből azonban, meginni ily csirákat tenni öszsze mesterséggel, lehetetlen: kénytelenek vagyunk állítani: hogy nem csak ezekből, hanem velők együtt, valami más létegből is áll elé a csira, és tehát az is, a mi e csirából, további elemek hozzájárul távul, gyarapodik. Ezt a léteget tehát teljes okkal Ítélnhetjük emberi szervezetünk fő-létegeének; mely fő-alkotó oka annak, hogy bizonyos vele egyesülő elemekből ily testi szervezet, ily érzéki szerszámzat, és további fejlődés útján, a külvilág ingerei hozzá járókaival, „egyéni öntudat“ fejlődik.

És így miután nem tagadhatjuk, hogy úgy is mint testi szerves lények, úgy is mint magunkat tudó egyének, ama fő-létegeknek s a vele egyesülő társ létegeknek vagyunk fejleményei, minthogy sem abból ezek nélkül, sem ezekből ama nélkül, emberi öntudatos lény elé nem áll: nincs más tehetség, józan ész előtt kénytelenek vagyunk testi szervezetünket is személyiségünk alkotó részének ismerni el.

És már mind ezekkel, nézetem szerint, be van bizonyítva ama fönnebbi okoskodásnak második tétele, melyet megmutatni vállalkozám; tehát meggyőződése az, hogy nincs mivel alaposan megerősíteni ama syllogismust:

„Én magamat tudó lény vagyok:

Én testi lény is vagyok.

Tehát: Van testi lény, ha nem több, legalább egy, mely valóban létezik. —

Ha pedig kénytelenek vagyunk elismerni, hogy saját lestünk valólét: nem tehetjük, hogy valólétnek ne ítéljük a külvilág többi tárgyait is: mert hisz a külvilági elemekből és amaz egyéni szervezeti csirából áll ele testünk: ha tehát testünk valólét: ugyanannak kell lenni annak is. a miből, mint egyik eleméből, származik. —

**

*

El lévén döntve mindezekben az előmbe tűzött kérdés ezúttal többre nem kell terjeszkednem. Merülnek fel itt azonban, és pedig, gondolkodó elmékben, ellenállhatlanul, — más, tovább kutató, nagy érdeklő kérdések az emberi ösmeret lehető módjai, és határa felől, — melyeket, hogy e tisztelt körben tárgyalhassak, óhajtom, — s hogy tárgyalnom meg lesz engedve, reményelem.